

KREDIT FOIZI RISKI, UNI TAHLIL QILISH, BAHOLASH VA BOSHQARISH.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10075477>

Ilmiy tadqiqotchi **Abdullayev Shahobiddin Shamsiddinovich**

O'zbekiston Respublikasi Bank va Moliya akademiyasi tinglovchisi.

Annotatsiya

Bank kredit siyosati bank resurslari, ularning joylashtirilish bilan chambarchas bog'liq. Bank resurslarining asosiy qismini jalb qilingan mablag'lar, jumladan yuridik va jismoniy shaxslarning depozitlaridan tashkil topadi. Shuningdek, hozirgi kunda jalb qilingan resurslar ichida banklararo kredit xam alohida o'rin egallaydi. Depozitlar bo'yicha belgilangan foiz stavkalari, hamda boshqa bankdan olingan kredit uchun foiz stavkalari bank tomonidan beriladigan kreditning foiz stavkalari bilan bog'liq bo'ladi.

Kalit so'zlar

Bank, kredit, kredit riski, tahlil, foiz stavkasi, resurs, fiksirlangan stavkali kredit, veksel, MIBOR.

Bank tomonidan to'plangan resurslarni to'g'ri va oqilona joylashtirish bankning kredit siyosatining sifatiga bog'liq bo'ladi. Kredit siyosati sifatiga va xolatiga qarab bank jalb qilgan resurslarini to'g'ri joylashtirish va oldindan ko'zlangan daromad olish imkoniyati yaratiladi.

1997-yil sentabr oyida Bank nazorati bo'yicha Bazal qo'mitasi "Foiz stavkalari bo'yicha risklarni boshqarish tamoyillari" nomli hujjatni chiqardi, unda bankning foiz stavkalari riskini boshqarishning obyektiv murakkabligini hisobga olib, ushbu boshqaruvning maqsadini quyidagicha ifodalaydi: foiz riski miqdorini bankning o'zi tomonidan belgilangan parametrlar doirasida saqlab qolish. Hujjatda keltirilgan tamoyillar foiz stavkalari xavfini o'lchashning standart usullari bilan birga kelmaydi, garchi bunga ehtiyoj qayd etilgan bo'lsa ham. Bu yerda kredit riskini o'lchash uchun Bazal qo'mitasi aktivlar va kapital yetarililigining minimal qiymatlari uchun beshta xavf-xatarni o'lchaydigan omillarni kiritdi.

Foiz stavkalari riskini o'lchash usullari bozor foiz stavkalaridan keyin o'zgarib turadigan bank faoliyati ko'rsatkichlari bilan taqooslaganda farq qiladi. Bunday ko'rsatkichlarga bankning iqtisodiy qiymati, dyuratsiya (davomiyligi), aktivlar va passivlar o'rtasidagi tafovut (GAP), sof foiz daromadi, foiz marjasi kiradi.

Iqtisodiy qiymat usuli bozor stavkalari bo'yicha diskontlangan vosita tomonidan ishlab chiqarilgan to'lovlar oqimining barcha a'zolari yig'indisi sifatida hisoblangan moliyaviy instrumentning zamonaviy qiymati tushunchasiga asoslanadi. Bu foiz to'lovlari va qarzni to'lash to'lovlarini hisobga oladi.

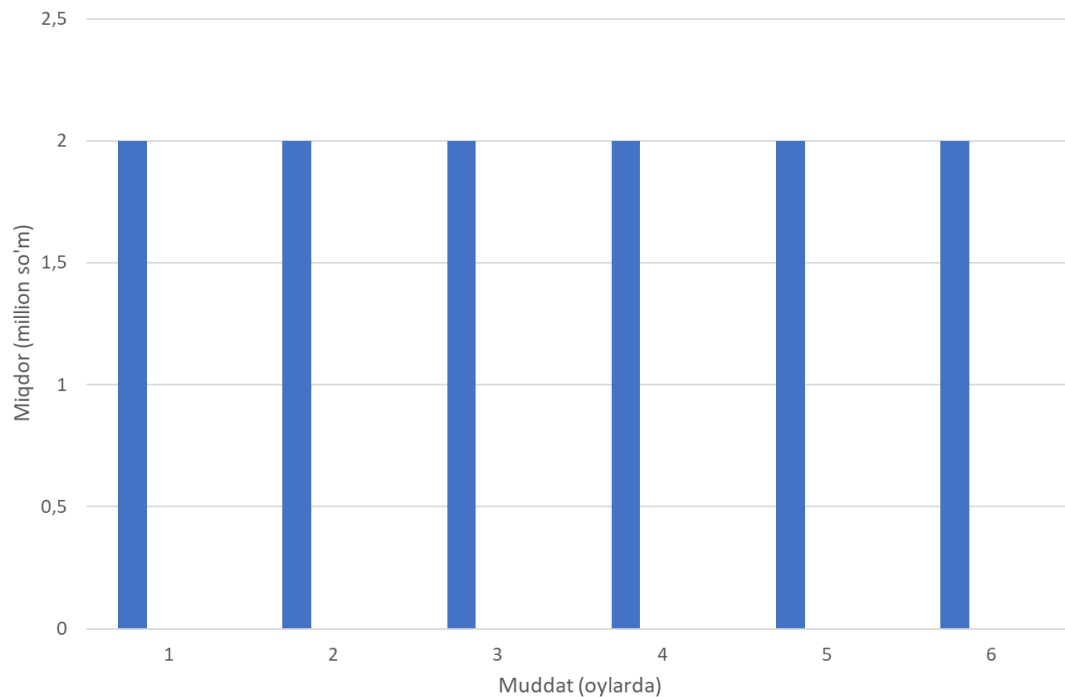
Bunday hisob-kitoblarda yuzaga keladigan muhim ko'rsatkich, dyuratsiya - to'lovlarning o'rtacha davomiyligi hisoblanadi.

Daromad olish imkoniyatini aks ettiruvchi usullar foiz stavkalarining o'zgarishi hisoblangan foizlar miqdoriga ta'sirini hisobga oladi. Bu ko'plab banklar tomonidan qo'llaniladigan foiz riskini baholashning an'anaviy usuli. Daromadlar hajmining o'zgarishi foiz stavkalari riskini tahlil qilishning asosiy ob'ektlari hisoblanadi, chunki daromadning pasayishi yoki to'g'ridan-to'g'ri yo'qotishlar bankning moliyaviy barqarorligiga tahdid solishi mumkin.

Foiz xavfini o'lchashning eng oddiy usuli - aktivlar va majburiyatlar o'rtasidagi oraliqni aniqlash (GAP tahlili). Bu ushbu turdagi usullardan birinchilaridan bo'lib, banklar tomonidan keng qo'llanilmoqda.

Bankning barcha foiz to'lovlarining o'zgarishini tavsiflovchi ko'rsatkich sifatida foiz marjasi ishlatilishi mumkin, bunda olingan foizlar va to'langan foizlar o'rtasidagi farqdan foydalanish mumkin. Foiz marjasi pul birliklarida yoki daromad aktivlarining foizida ifodalanishi mumkin.

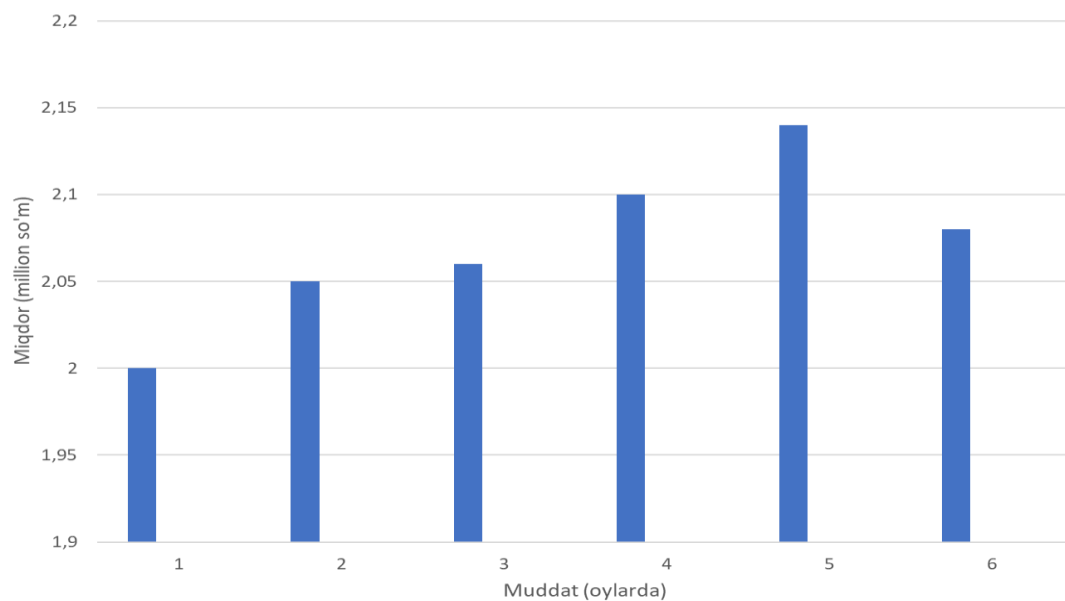
Foiz riskini baholashning barcha usullari foiz stavkalarining kelajakdagi dinamikasini va uning pul oqimlariga ta'sirini, masalan, fiksirlangan stavkali kredit kabi bir qator pul moliyaviy instrumentlarining foiz to'lovlari oqimlari shaklida bashorat qilishni taxmin qiladi. Masalan, kredit 100 000 000 so'm miqdorida bo'lsin va bir yil davomida yillik 24% stavka bo'yicha oylik foiz to'lovlari bilan berilgan va uni to'lash uchun 6 oy qolgan, keyingi qolgan muddat uchun kredit oyiga 2% miqdorida pul oqimini hosil qiladi (2-rasm);

1-rasm. Fiksirlangan stavkali kredit.

Manba: Muallif tomonidan tadqiqot natijalari asosida tayyorlagan.

o'zgaruvchan stavkali kredit uchun farq shundaki, foizlar bo'yicha to'lovlar turli davrlarda farq qiladi. Kreditni ko'rib chiqing (3-rasm) oldingi misolda bo'lgani kabi bir xil miqdor va muddat bilan, har oyning 1-kunida qayta baholash bilan yiliga MIBOR+5% stavkasi miqdorida berilgan (1-jadval);

2-rasm. Suzib yuruvchi stavkali kredit.

Manba: Muallif tomonidan tadqiqot natijalari asosida tayyorlagan.

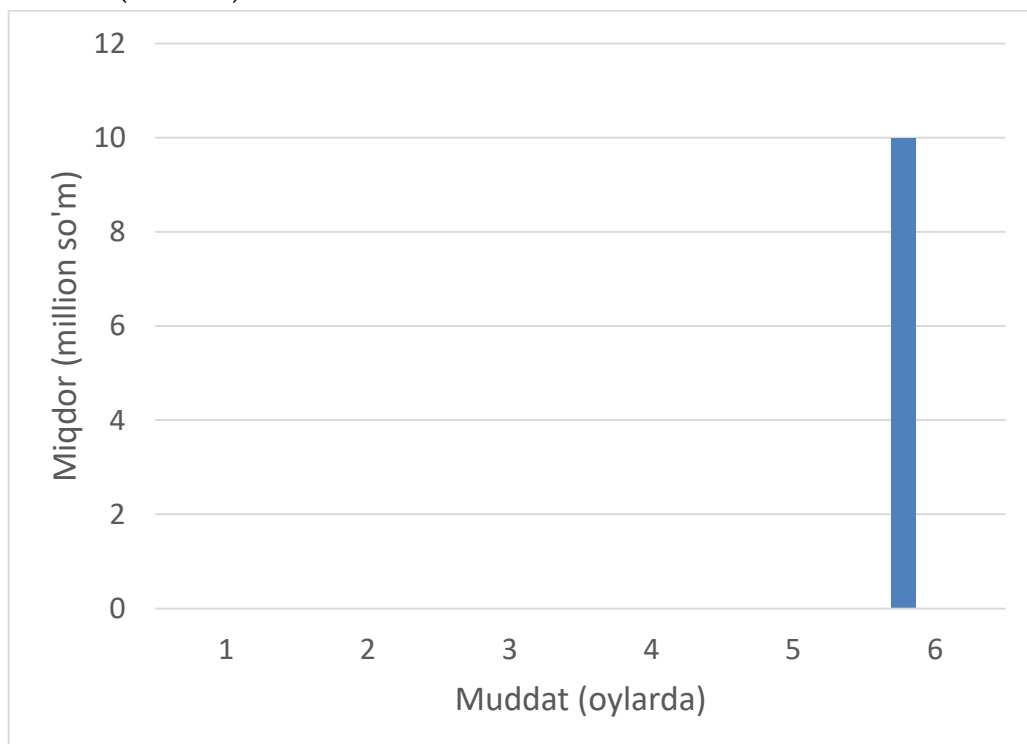
1-jadval.

MIBOR stavkasi.

Muddat	1	2	3	4	5	6
MIBOR (yillik%)	19,0	19,5	19,8	20,3	20,6	20,0

Manba: Muallif tomonidan tadqiqot natijalari asosida tayyorlagan.

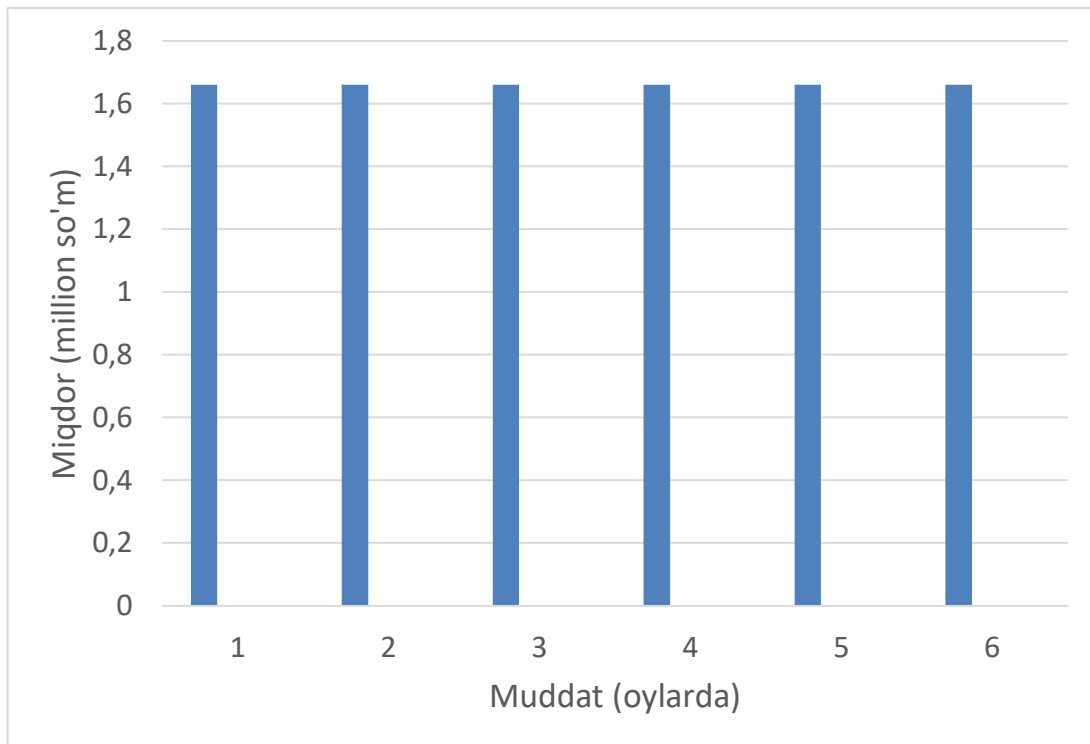
Veksel uchun vaziyat boshqacha ko'rinadi. Aytaylik, nominal qiymati 100 000 000 so'm bo'lgan veksel olti oyga (6 oy, 182 kun) yillik 20% chegirma stavkasi bo'yicha chiqarilgan. Kreditor, veksel beruvchiga 90 000 000 so'm to'lab, olti oydan keyin undan 100 000 000 so'm oladi, shundan 10 000 000 so'm foiz daromadi bo'ladi (4-rasm).

3-rasm. Veksel bo'yicha daromad.

Manba: Muallif tomonidan tadqiqot natijalari asosida tayyorlagan.

Barcha daromadlar bitta to'lov bilan to'langan bo'lsa-da, bu veksel muddati tugagunga qadar ushbu davrning butun davriga to'g'ri keladi. Agar biz har oy uchun daromadlarni alohida hisobga olsak, olingan daromadni oylar soniga bo'lish tabiiy bo'ladi (5-rasm). Ushbu yondashuv buxgalteriya hisobida qabul qilinadi, bunda daromadning butun miqdori avval kechiktirilgan daromadlar hisobiga, so'ngra har oy daromadlar hisobiga teng ulushlarda o'tkaziladi.

4-rasm. Veksel bo'yicha daromad hisobi.

Manba: Muallif tomonidan tadqiqot natijalari asosida tayyorlagan.

To'lov oqimlari (4 va 5- rasmga qarang), qat'iy aytganda, ularning yig'indisi bir xil bo'lishiga qaramay, ekvivalent emas. Agar to'lovlar haqiqatan ham har oy amalga oshirilgan bo'lsa, bu qarz beruvchi uchun foydaliroq bo'lar edi. Hisob-kitoblarni murakkablashtirmaslik uchun odatda bu fakt e'tiborsiz qoldiriladi. [Qabul qilingan amaliyotda, agar kerak bo'lsa, vaqt omilini aniqroq hisobga olgan holda, hisob-kitoblarga diskont tuzatishlari kiritiladi (vaqt omili iqtisodiy qiymat tushunchasiga asoslangan usulda to'liq hisobga olinadi. Quyida qarang)].

Daromadlilikni baholash uchun biz oylik joriy daromadni hisoblaymiz.

$$\frac{10\,000\,000}{6 \cdot 90\,000\,000} = 0,0185 = 1,85\% \text{ (22,2\% yillik)}$$

Kredit va veksel xususiyatlarini birlashtirgan kombinatsiyalangan variant. Ushbu turdagi moliyaviy instrumentga nominaldan boshqa kursda sotib olingan Kupon obligatsiyasi misol bo'la oladi. Masalan, bankda yillik 12% miqdorida foizlar to'lanadigan 6 oylik nominal qiymati 100 000 000 so'm bo'lgan to'lov majburiyati hisobga olinsin. To'langan summa 94 000 000 so'mni tashkil etadi. Shunda bankning majburiyatni hisobga olishdan oylik daromadi 1 000 000 so'm, to'langan foizlar va qo'shimcha ravishda muddat oxirida nominal va buxgalteriya summasi o'rtasidagi farqdan yana 6 000 000 so'mni tashkil qiladi. Ushbu farqni 6 oyga teng taqsimlab, biz oylik hisoblangan daromad 2 000 000 so'mni tashkil etishini bilib olamiz. Joriy rentabellik darajasi oyiga 2,13% yoki yiliga 25,5% ni tashkil qiladi. Agar majburiyat rag'batlantirish bilan hisobga olinsa (buxgalteriya summasi nominaldan katta bo'lsa), unda oylik hisoblangan daromad mukofotning tegishli ulushiga to'lanadigan foizlardan kam bo'ladi;

Amalda, qarzni qismlarga bo'lib qaytarishni o'z ichiga olgan kredit shartnomalari mavjud. Masalan, 400 000 000 so'm miqdoridagi kredit 5 yil davomida ikkinchi yil ohiridan boshlab har yili 100 000 000 so'mdan to'lashga berilgan. Bunday holda tahlil qilish uchun har biri 100 000 000 so'm miqdorida 2, 3, 4 va 5 yil muddatga to'rtta kredit berilgan deb taxmin qilishimiz mumkin. Shunga ko'ra, foiz to'lovlari ham hisobga olinadi.

Bozor foiz stavkalari ($\Delta\%K$) o'zgarishi natijasida bo'ladigan bank kapitalining (iqtisodiy qiymatining) o'zgarishi foiz riskini o'lchash vositasi sifatida ishlatilishi mumkin.

Kapital qiymatining bunday o'zgarishi faol ($\Delta\%A_K$) va passiv ($\Delta\%O_K$) pozitsiyalar qiymatidagi tegishli o'zgarishlar yig'indisining farqiga teng:

$$\Delta\%K = \sum_K \Delta\%A_K - \sum_K \Delta\%O_K \quad (1)$$

Ushbu formulada faqat sezgir deb ataladigan foiz stavkalarining o'zgarishiga bog'liq bo'lgan pozitsiyalarni hisobga olish kifoya.

Bankning barcha pozitsiyalarining qiymati u yoki bu tarzda foiz stavkalariga bog'liq. Ammo, kuchli va matematik tavsifga ega bo'lgan pozitsiyalar ham mavjud, bu pul moliyaviy instrumentlaridagi pozitsiyalar. Foiz stavkalari bilan bog'liq bo'lgan boshqa pozitsiyalarning qiymati bilan ancha zaifroq.

Yuqoridagi formuladan kelib chiqadiki - bankning foiz riskini o'lchash uchun bozor foiz stavkalari va bunday pozitsiyalarning qiymati o'rtasida bog'liqlik o'rnatilishi kerak.

Pul moliyaviy instrumentning iqtisodiy qiymati u tomonidan bozor stavkasi bo'yicha diskontlangan pul oqimlari yig'indisi sifatida hisoblanadi, shuning uchun iqtisodiy qiymatni hisoblash uchun bozor foiz stavkalaridan foydalanish bankning

hisoblangan, muqobil foydalarini (zararlarini) bozorning o'rtacha qiymatiga nisbatan hisobga olishga, balansning kam baholangan va ortiqcha baholangan pozitsiyalarini aniqlashga imkon beradi. Masalan, bank 20% miqdorida kredit berdi, shu kabi kreditlar uchun mavjud bozor stavkasi 23% ni tashkil etadi. Sifatli xulosadan kelib chiqadiki, kredit bank tomonidan kam baholanadi va kam baholangan summa iqtisodiy qiymat usuli bilan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Роуз П.С. Банковский менеджмент. - М.: Дело, 1995.
2. Scott D. Bank Supervision: Suggested Guidelines. SG6. - Washington: World Bank, Country Economis Department, Financial Policy and Systems Division, 1991
3. Belyakov A.V: Finansi i kredit. Protsentniy risk: Analiz, otsenka, upravlenie.
4. Frederic S. Mishkin: The Economics of Money, Banking, and Financial Markets, 2009